

روش‌های تربیتی ناظر بر رابطه تعاملی مربی و متربی از منظر نهج البلاغه جهت ارتقاء طرح تربیتی شجره طیبه صالحین بسیج

هاشم ندایی*

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۸/۱۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۱/۱۸

چکیده

روش‌ها در فرآیند تعلیم و تربیت از اهمیت به‌سزایی برخوردارند، کم و کیف روش‌ها به مبانی و اهداف تربیت برمی‌گردد. روش تعلیم و تربیت اسلامی نیز که از جهان‌بینی اسلامی نشأت می‌گیرد، بر خدامحوری مبتنی است. لذا برای دستیابی به روش‌های تربیت اسلامی که مناسب با جامعه اسلامی و طرح صالحین بسیج باشد، مراجعه به نهج البلاغه می‌تواند از جمله بهترین گزینه‌ها باشد. هدف از این تحقیق، استخراج و ارائه روش‌های تربیتی از نهج البلاغه، جهت ارتقاء "طرح صالحین بسیج" است. روش این تحقیق به لحاظ هدف، کاربردی و با روش توصیفی-تحلیلی از نوع اسنادی است. براساس ادبیات موضوع، روش‌های ناظر بر رابطه تعاملی مربی و متربی (از میان چند زمینه دیگر) انتخاب و روش‌های زیر مجموعه آن به‌عنوان مبنا و ملاکی برای بررسی و استنباط از متن نهج البلاغه و مضامین آنها به‌کار گرفته شد. بر این اساس داده‌های تحقیق به ترتیب اولویت و تناسب با طرح صالحین عبارتند از:

روش‌های الگو، محبت، موعظه، مشارکت و مشورت، پرسش و پاسخ و تسهیل و آسان‌گیری.
روش‌های فوق در نتیجه‌گیری و پیشنهادها جهت ارتقاء طرح صالحین ارائه گردیده‌اند.

کلیدواژه‌ها: روش‌های تربیتی، تعلیم و تربیت اسلامی، نهج البلاغه، امام علی(ع)، طرح صالحین بسیج.

۱. استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه جامع امام حسین(ع)

*: نویسنده مسئول

۱. مقدمه

روش‌های تربیت اسلامی باید مبتنی بر جهان‌بینی الهی و مقولات فلسفی (هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، ارزش‌شناسی و انسان‌شناسی) بوده و بر "خدامحوری" استوار باشند تا بتوانند افرادی متناسب با جامعه‌ی اسلامی و حیات طیبه پرورش دهند، زیرا با مبانی و روش‌های تربیتی غیردینی (سکولاریسم) که نگاه مادی به جهان داشته و براساس "انسان‌محوری" استوار است، نمی‌توان انسانی با ویژگی‌های الهی و اسلامی پرورش داد (محور تربیت اسلامی، "خدامحوری" و محور تربیت سکولاریسم، "انسان‌محوری" است که خروجی هریک با هم متفاوت خواهد بود).

روش تعلیم و تربیت از اهمیتی انکارناپذیر برخوردار است. چه اینکه، تحقق اهداف و اجرای اصول و پایبندی به مبانی در چارچوب اجرای روش‌های تربیتی تضمین می‌گردد (عابدی، ۱۳۸۵: ۷).

۱-۱. بیان مسئله

روش‌های تربیت اسلامی می‌بایست مبتنی بر آموزه‌های اسلامی و منابع غنی آن باشند. برای تحقق این امر، نهج‌البلاغه که سرچشمه‌ی وحی دارد، یکی از منابع غنی اسلامی می‌باشد که می‌تواند نظام تربیتی بسیج را در بهره‌گیری از روش‌های تعلیم و تربیت اسلامی، یاری رساند.

در معاونت تربیت و آموزش سازمان بسیج، «شجره‌ی طیبه‌ی صالحین بسیج، نظام‌واره‌ای معرفتی و بصیرتی است که با استفاده از ظرفیت‌های علمی و معنوی، موجبات ارتقای اعضاء بسیج و آحاد مردم را فراهم می‌سازد و از اهداف شجره‌ی طیبه‌ی صالحین بسیج، تعالی معنوی، توأم با رشد ایمان آگاهانه و بصیرت بسیجیان، تعلیم و تربیت مدیران و مربیان شایسته و کارآمد در عرصه‌های مختلف تربیتی، فرهنگی و ...، تقویت باورهای دینی و توسعه‌ی اخلاق و رفتارهای اسلامی در میان آحاد بسیجیان می‌باشد».

با توجه به اهداف فوق، معاونت تعلیم و تربیت بسیج در قالب طرح شجره‌ی طیبه‌ی صالحین بسیج، همه ساله برنامه‌های مختلف آموزشی و تربیتی را برای آحاد بسیج طرح‌ریزی و اجرا می‌نماید؛ اما با توجه به عمر کوتاه و گستردگی طرح صالحین در سطح کشور و اخذ نظر برخی از اعضاء و فقدان پژوهش‌های اساسی در این زمینه، طرح با مشکلاتی مواجه می‌باشد که این مسأله بازدهی و کارایی روش‌های تربیتی را کاهش می‌دهد. لذا برای رفع این نقیصه و تقویت این طرح مهم، استفاده از روش‌های تربیتی اسلام با تکیه بر منابع غنی و دست اول اسلام ضرورت تام دارد که نهج‌البلاغه یکی از مهم‌ترین منابع اسلامی برای رسیدن به اهداف این امر خطیر است.

با توجه به دلایل ذکرشده، برای رسیدن به اهداف این طرح، این سؤال مطرح می‌باشد که چه روش‌هایی را جهت ارتقاء طرح تربیتی شجره‌ی طیبه‌ی صالحین بسیج می‌توان از کتاب شریف نهج‌البلاغه ارائه نمود؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

در ارتباط با موضوع تربیت و نهج البلاغه به طور کلی کارهایی اعم از کتاب، مقاله و پایان نامه انجام شده است (مانند کتاب تربیت از نگاه حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام/تألیف صدیق عربانی و مقالاتی از قبیل روش های تربیتی از منظر نهج البلاغه/دکتر لطفعلی عابدی، روش های تربیت سیاسی از منظر امام علی علیه السلام/اکبر راهنما، روش های تربیت اسلامی در پرتو قرآن و نهج البلاغه/سید محمدابراهیم حسینی، مبانی اصول و روش های تربیت سیاسی بر مبنای نهج البلاغه/پریسا مسعودیان و دکتر سعید بهشتی).

۱-۳. ضرورت پژوهش

ولی بررسی ها نشان می دهد در رابطه با روش های تربیتی ناظر بر رابطه تعاملی مربی و متربی مستخرج از نهج البلاغه جهت ارتقاء طرح تربیتی شجره طیبه صالحین بسیج کار خاصی انجام نشده است.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. مرور ادبیات موضوع

۲-۱-۱. تعلیم و تربیت

از تعلیم و تربیت تعاریف مختلفی ارائه شده است که در زیر اشاره می شود:

- مصباح یزدی (۱۳۶۰: ۹): «تعلیم و تربیت فراهم کردن زمینه ها و عوامل برای به فعلیت رساندن و شکوفا ساختن همه ی استعدادها (مثبت انسان) و حرکت تکاملی او به سوی هدف مطلوب با برنامه ای سنجیده و حساب شده است».
- شکوهی (۱۳۷۲: ۹): «تعلیم و تربیت عمل عمدی فردی رشید است که می خواهد رشد را در فردی که فاقد ولی قابل آن است تسهیل نماید».
- باقری (۱۳۸۸: ۵۲): «مراد از تربیت ربوبی شدن آدمی است».

۲-۲. روش های تعلیم و تربیت

روش های تربیتی در راستای تربیت اسلامی از اهمیت ویژه ای برخوردار هستند. درخت پرثمر تربیت آن، گاهی به بار می نشیند که اصول تربیتی آن در قالب روش های تربیتی درستی به اجرا درآید. از روش، تعاریف مختلفی ارائه شده است که به چند مورد از آنها اشاره می شود:

هرگاه مربی بخواهد در چارچوب نظام تربیتی خاص و براساس اصول تربیتی پذیرفته شده در آن نظام، حالت یا صفت یا رفتاری را در متربی پایدار کند و یا مربی را بدانها بیاراید و یا وی را از آنها بیبراند، ناگزیر باید به گونه ای روشمند و بسامان، رفتاری ویژه پیشه کند، چنین رفتاری را می توان روش تربیت نامید؛ بنابراین، روش تربیت مقوله ای رفتاری با ماهیت دستوری است که میان اصول و هدفها امتداد دارد و

پایبندی به آن می‌تواند عمل تربیتی را چنان سامان و فرجام دهد که هدف مربی را از عمل تربیتی، در مرتبه محقق کند (رفیعی، ۱۳۸۱: ۲۷۱).

روش به معنای نحوه تعامل و برخورد مربی یا متربی و یا نحوه اثرگذاری متربی بر خویش به نحوی است که دستیابی به اهداف تربیتی را میسر سازد (عابدی، ۱۳۸۵: ۱۰).

روش تربیتی، راه رسیدن به یک هدف تربیتی است که در قلمرو تعلیم و تربیت به‌عنوان یک علم دستوری و کاربردی دربردارنده مفهوم «باید» است (بهشتی، ۱۳۹۱: ۱۴).

روش‌های تربیتی، دستورالعمل‌هایی است که به ما می‌گوید برای رسیدن به مقصد و مقصود موردنظر چه باید بکنیم (باقری، ۱۳۹۱: ۱۴).

با توجه به تعاریف فوق، تعریف منتخب عبارت است از: "روش، تمامی طرح‌ها، تلاش‌ها، ابزارها و راه‌هایی است که ما را به هدف‌ها می‌رساند و واسطه‌ای بین اصول و اهداف تربیتی می‌باشد". البته روش‌ها، ماهیت دستوری و کاربردی دارند و به ما توصیه می‌کنند چگونه عمل کنیم تا به هدف برسیم.

علما و اندیشمندان اسلامی در رابطه با روش‌های تربیتی تلاش‌های مطلوبی انجام داده‌اند (مطهری ۱۳۸۴)، بهرامی نوید (۱۳۷۸)، محمدی (۱۳۸۷)، احمدی (۱۳۸۴)، عسگری (۱۳۸۵)، عابدی (۱۳۸۵)، راهنما و همکاران (۱۳۸۷). همچنین ایشان روش‌های زیادی معرفی کرده‌اند که می‌توان آنها را در سه زمینه‌ی "ناظر بر رابطه‌ی تعاملی مربی و متربی"، "ناظر بر اقدام خود متربی در جهت تربیت خویش" و "ناظر بر سازماندهی فرآیند آموزش" تقسیم‌بندی کرد. چنان‌که در کتاب اصول و روش‌های تربیت در اسلام، روش‌ها به سه زمینه‌ی مذکور تقسیم شده‌اند (احمدی، ۱۳۸۴). روش‌ها برای ایجاد زمینه‌ی سالم تربیتی و برقراری یک نظام اسلامی برای اجرا و تداوم تربیت، از جمله روش‌های مربوط به سازماندهی آموزش هستند. روش‌های تمرین، تکرار و عادت دادن، موعظه، نصیحت و امر به معروف، انذار، بیان قصص انبیاء و سرگذشت ملل، مربوط به رابطه‌ی تعاملی مربی و متربی و روش‌های دعا، نیایش، توبه و بازگشت، ناظر به بخش خودآموزی یا اقدامات شخص متربی در زمینه‌ی تربیت خویش می‌باشد.

با توجه به موارد ذکر شده، در این مقاله روش‌های تربیتی در نهج‌البلاغه که ناظر بر رابطه‌ی تعاملی مربی و متربی می‌باشند، مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

۲-۲-۱. روش‌های تربیت در اسلام

نظر به گستردگی بحث روش‌های تربیت و تعداد زیاد روش‌های مطرح‌شده در حوزه تربیت اسلامی، در این مقاله، برخی از روش‌های تربیتی که بیشترین تکرار را در آثار نویسندگان داشته و همچنین مناسب با طرح شجره‌ی طیبه‌ی صالحین بسیج می‌باشند به‌عنوان ادبیات موضوع مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۲-۲-۱-۱. روش الگویی

در میان روش‌های تربیت دینی، روش الگویی، به‌دلیل عینی و کاربردی بودن، از نفوذ و تأثیرگذاری فراوانی برخوردار است (ابراهیم‌زاده آملی، ۱۳۹۰: ۵۶).

نشان دادن الگو و سرمشقی که تمامی ویژگی‌های مورد انتظار را در خود مجسم کرده باشد، از جمله روش‌های دیرپای تربیتی است. الگو و سرمشق از طریق فراهم‌سازی امکان تقلید می‌تواند در تربیت افراد، به‌ویژه در سنین پایین نقشی چشم‌گیر و غیرقابل‌اجتناب داشته باشد. از سویی دیگر، متربی نمونه مجسم اهداف تربیتی را ملاحظه می‌کند و لذا به عملی بودن و ممکن بودن اهداف موردنظر اطمینان خاطر پیدا می‌کند (عابدی، ۱۳۸۵: ۱۳).

قرآن کریم از پیغمبر اکرم (ص) و حضرت ابراهیم (ع) به‌عنوان اسوه‌ی حسنه یاد کرده و جهانیان را به الگوگیری از آنان فراخوانده است. ثبات‌قدم و استواری پیامبران، ادب آنان با خداوند متعال، روش زندگی آنان، رابطه استاد شاگردی حضرت خضر (ع) و موسی (ع) و اوصاف نیکان و خوبان در قرآن کریم ما را به الگوگیری و روش الگویی رهنمون می‌سازد (یوسفیان، ۱۳۹۲: ۱۰۵).

۲-۲-۱-۲. موعظه و نصیحت

موعظه، نصیحت و سخنان حکیمانه اگر از سوی یک فرد واجد شرایط و عامل به آنها بیان شود می‌تواند تأثیرات شگرفی را بر رفتار و نگرش متربی داشته باشد. این روش مستلزم قدرت و قوه بیانی است که بتواند در اعماق جان متربی نفوذ کرده و او را متحول کند. البته اگر شرایط گوینده و شنونده هر دو فراهم باشد، موعظه می‌تواند تأثیری را داشته باشد (عابدی، ۱۳۸۵: ۱۶).

علامه مجلسی با ایراد سخنانی در مراکز مذهبی به وعظ و ارشاد مردم می‌پرداخت و با بیانی ساده و درخور فهم عموم، معارف دین را بیان می‌کرد. او منبر رفتن و موعظه کردن را کسر شأن خویش نمی‌دانست و چنانچه تألیف کتاب در سطح عموم را عظیم می‌شمرد، منبر رفتن را نیز گرامی می‌داشت (بهشتی و همکاران، ۱۳۸۰: ۱۵۰).

۲-۲-۱-۳. محبت

نیاز به محبت و تعلق خاطر، یکی از ابعاد روح و گرایش‌های معنوی انسان است. این‌که انسان تا سر حد ایثار و فداکاری و در راه محبوب و عشق به معشوق تلاش می‌کند و به وجد می‌آید، همه بیانگر این نیاز و گرایش فطری است؛ به طوری که انسان قلباً ایثار و فداکاری و جانبازی عاشق را در راه معشوق ارزش و افتخار می‌داند (فرهادیان، ۱۳۷۶: ۷۶).

یکی از اساسی‌ترین نیازهای انسان پس از نیازهای زیستی مانند آب و غذا و ... نیاز به محبت است. محبت، اساس و رکن دین است و دین بر پایه‌ی آنها به دل‌ها رسوخ کرده و راسخ مانده است. خداوند تعالی پیامبر مکرمش (صلی‌الله‌علیه و آله و سلم) را با خلق عظیم به میان مردم فرستاد تا دل‌های سخت و زنگار گرفته آنها را نرمی و صیقلی بخشد و بدین منظور شیوه‌ی محبت و مدارا در سرتاسر زندگی درس آموز و تربیتی ائمه اطهار (ع) و نبی مکرم اسلام (ص) به چشم می‌خورد که هم جاذبه در افراد می‌آفرید و هم انگیزه تا از تلاطم و پراکندگی به اتفاق و اجتماع حول محور دین پناه آورند؛ چنانکه اگر پیغمبر اسلام (صلی‌الله‌علیه و آله و سلم) این روش را پی نمی‌گرفت، آن همه اعراب بادیه‌نشین به دورش جمع

نمی‌شدند تا از بادیه‌نشینی و بربریت به تربیت و فرهنگ دینی پناه آورند (داوودی به نقل از مجلسی، ۱۳۹۱: ۶۷).

۲-۲-۱-۴. تسهیل و آسان‌گیری

هیچ چیز بسان ملامت، رحمت، آسان‌گیری و نرمش، در تربیت آدمی و رشد صحیح عواطف انسانی مؤثر نیست؛ زیرا بدین‌وسیله است که عواطف آدمی تلطیف و تعدیل می‌شود. از این‌رو بهترین راه ورود به قلب‌ها و تربیت انسان‌ها ایجاد میل و رغبت است که جز براساس آیینی ملایم فراهم نمی‌شود (رفیعی محمدی، ۱۳۸۹: ۳۲).

سنت الهی در تربیت بر پایه تسهیل قرار گرفته است. خدای رحمان راه خیر و سعادت انسان را هموار و آسان کرده است. خدای متعال می‌فرماید: ﴿وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ﴾ (قمر، ۱۷)؛ و هر آینه قرآن را برای یادآوری و پند گرفتن آسان ساختیم، پس آیا یادآورنده و پندگیرنده‌ای هست؟ ﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَكَأَيُّرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾ (بقره، ۱۸۵)؛ خداوند برای شما آسانی می‌خواهد و نمی‌خواهد برای شما سختی را.

۲-۲-۱-۵. پرسش و پاسخ

پرسش از سوی آنکه نمی‌داند و پاسخ از دانایان وسیله‌ی وصول به کمال و رشد و معرفت است و در برابر، راه نادیده بی‌کاروان رفتن و دارو به گمان خوردن خلاف راه صواب و از اندیشه‌ی صاحبان خرد به دور است (بهشتی، ۱۳۸۰: ۶۳). یکی از ویژگی‌های بارز انسان، کنجکاو بودن و سؤال کردن اوست. سؤال از پدیده‌ها و از چگونگی اصول و نظریه‌ها، فرد را در یافتن جواب‌ها راهنمایی می‌کند و چنین امری رشد تفکری منطقی را شتاب می‌بخشد (فتحی آذر، ۱۳۸۲: ۲۵۱).

پرسش و پاسخ فنی است که در تمام روش‌های تدریس و فعالیت‌های آموزشی کاربرد دارد. زیرا این فن قادر است فراگیران را به تلاش ذهنی، تفکر و بیان آموخته‌های جدید وادارد. این فن هم به‌عنوان یک مهارت برای مربی ضرورت دارد و هم یک روش خوب برای یادگیری فراگیران است. پرسش و پاسخ، روشی است که مربی به‌وسیله آن فراگیران را به تفکر درباره مفهومی جدید با بیان مطلبی تشویق می‌کند. در این روش، شاگرد تلاش می‌کند با کوشش‌های ذهنی، از معلوم به مجهول حرکت کند (کلاهدوزی، ۱۳۸۶: ۱۷۳).

۲-۲-۱-۶. اعتدال

این روش در امر تعلیم و تربیت اسلامی از اهمیت بالایی برخوردار است، همان‌گونه که خداوند متعال در قرآن کریم امت اسلامی را به‌عنوان امت وسط و معتدل معرفی کرده است و می‌فرماید: ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ﴾ (بقره، ۱۴۳)؛ و بدین‌گونه شما را امتی میانه قرار دادیم تا بر مردم گواه باشید. پیامبر اکرم (ص) که خود نمونه‌ی اعلا‌ی اعتدال‌ورزی بود، تأکید فراوان داشته‌اند که امتش به

او تاسی جویند و از افراط و تفریط دوری کنند و سیرت میانه‌روی اختیار کنند و از همین رو با اصرار می‌فرماید: «ای مردم بر شما باد به اعتدال و میانه‌روی، به اعتدال و میانه‌روی، به اعتدال و میانه‌روی» (متقی هندی، ۱۳۹۳ م، ج ۳: ۲۸).

۲-۲-۱-۷. مشارکت

روش بحث گروهی، گفتگویی است سنجیده و منظم درباره‌ی موضوعی خاص که مورد علاقه مشترک شرکت‌کنندگان در بحث است. در این روش، معمولاً موضوع یا مسأله خاصی را مطرح می‌کند و فراگیران درباره آن به مطالعه، اندیشه، بحث و اظهارنظر می‌پردازند و نتیجه می‌گیرند. روش بحث گروهی، روشی است که به فراگیران فرصت می‌دهد تا نظرات عقاید و تجربیات خود را با دیگران در میان بگذارند و اندیشه‌های خود را با دلایل مستند بیان کنند (کلاهدوزی، ۱۳۸۶: ۱۵۱).

مشورت با فرزندان در امور خانواده به‌ویژه در دوران نوجوانی سبب می‌شود که آنها احساس کنند در خانواده به حساب می‌آیند و به نظراتشان توجه می‌شود. لازم است والدین از پیشنهادهای صحیح نوجوانان استقبال کنند و در صورتی که در پیشنهادهای آنان خطایی می‌بینند، با دلیل و منطق آنها را به اشتباه خود متوجه سازند (ابراهیم‌زاده آملی، ۱۳۹۰: ۶۴).

۲-۲-۱-۸. رفع شبهات

شبهه، دشمن اعتقاد است. اگر شبهه‌ای در ذهن مؤمن راه یابد، به تدریج پایه‌های کاخ ایمان و اعتقاد وی را سست می‌کند و سرانجام آن را از درون متلاشی می‌سازد. از این رو، معصومین(ع) به شبهات مربوط به خداوند متعال اهمیت داده و می‌کوشیدند با بیانی منطقی و معقول آنها را پاسخ دهند. افزون بر این، شاگردان خود را نیز برای رویارویی با این شبهات آماده و تربیت می‌کردند (داوودی، ۱۳۹۱: ۱۰۶).

۲-۲-۱-۹. رعایت مساوات

تبعیض، رویه‌ی غلط و بنیان براندازی است. مقصود از تبعیض، این است که انسان در شرایط مساوی افراد فرق بگذارد. اگر پدر و مادری دو فرزند دارند، هیچ دلیل موجهی نیست که یکی را ببوسند و دیگری را نبوسند. به یکی با عطف و محبت برخورد کنند و با دیگری چنین نکنند؛ یکی را اکرام و نوازش کنند و دیگری را از نظر بیندازند (بهشتی، ۱۳۸۷: ۱۳۹).

۲-۲-۱-۱۰. خوش برخوردی

اساساً تحقق امر تربیت منوط به ایجاد پیوند عاطفی بین مربی و متربی می‌باشد که خوش برخوردی مصداق بارز برای ایجاد این پیوند و رابطه می‌باشد. مهربانی و نرم‌خویی پیامبر اکرم (ص) بوده است که دل‌ها را جذب می‌کرد. خداوند متعال در این خصوص در قرآن کریم می‌فرماید: ﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ﴾ (آل عمران، ۱۵۹)؛ پس با مهربی از جانب خدا نرم گشته‌ای برای ایشان و اگر تندخوی سنگین دل می‌بودی قطعاً پراکنده می‌شدند از پیرامونت.

۲-۱-۱۱. روش سخنرانی (سخنوری)

این روش از قدیمی‌ترین و رایج‌ترین روش‌هایی است که بر بیان شفاهی و توضیح محتوا استوار است. ارائه مفاهیم با بیان شفاهی از طرف معلم و یادگیری آن از طریق گوش کردن و یادداشت برداشتن از طرف شاگرد، اساس کار این روش را تشکیل می‌دهد. یک نوع انتقال یادگیری و رابطه‌ی ذهنی بین معلم و فراگیران ایجاد می‌شود. روش سخنرانی در نظام‌های آموزشی، سابقه‌ای طولانی دارد. در این روش یک نوع انتقال یادگیری و رابطه‌ی ذهنی بین معلم و شاگرد ایجاد می‌شود (کلاهدوزی، ۱۳۸۶: ۱۴۹).

۲-۳. معرفی شجره‌ی طیبه‌ی صالحین بسیج

شجره‌ی طیبه‌ی صالحین بسیج، نظام‌واره‌ای معرفتی و بصیرتی است که با استفاده از ظرفیت‌های علمی و معنوی، موجبات ارتقاء اعضای بسیج و آحاد مردم را فراهم می‌سازد. فلسفه‌ی ایجاد شجره‌ی طیبه‌ی صالحین بسیج رشد و تربیت بسیجیان و در نهایت حرکت به سمت جامعه‌ی تربیت‌یافته‌ی اسلامی است (تربیت و آموزش سازمان بسیج، ۱۳۹۱: ۵۴).
حلقه‌های تربیتی، جمع مشخص و محدودی از افراد هم‌سطح بوده که یک نفر به‌عنوان مسؤول گروه وظیفه‌ی هدایت، رهبری و نظارت بر تربیت اعضا را بر عهده دارد (معاونت تربیت آموزش بسیج، ۱۳۹۱: ۵۴).

مربی، در این طرح فردی است عضو بسیج، باتجربه، آشنا به مبانی و اصول تربیتی و مسلط بر روش‌های تعلیم و تربیت.
متربی، در این طرح فردی است مستعد و عضو بسیج که با انگیزه‌های لازم امکان شرکت در حلقه‌های تربیتی را دارد (همان).

ارکان طرح صالحین

شکل ۱: ارکان طرح صالحین بسیج

۲-۴. نوع و روش تحقیق

این تحقیق بر مبنای هدف، از نوع کاربردی محسوب می‌شود.

روش تحقیق از نظر شیوه، توصیفی-تحلیلی از نوع تحلیل اسنادی (تحلیل محتوای کیفی) بوده که طی آن، مفاد خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌ها از نهج البلاغه (ترجمه محمد دشتی) مورد تحلیل قرار گرفته است.

تحقیق حاضر بر حسب نحوه گردآوری داده‌ها از نوع تحقیق توصیفی است که از میان منابع مختلف اسلامی، نهج البلاغه امام علی (ع) به عنوان متن، انتخاب و روش‌های تربیتی از آن استخراج شده‌اند. ابزار تحقیق، فیش برداری می‌باشد که موارد از متن، استخراج و در برگه فیش طراحی شده ثبت گردیده و مطالب استخراج شده از متن، براساس روش‌های ارائه شده در ادبیات موضوع، دسته‌بندی و در ذیل یکی از آن روش‌ها قرار گرفته است. برای اطمینان از صحت و درستی مضامین، نظر چند نفر از کارشناسان از دست‌اندرکاران طرح صالحین بسیج و حوزه نمایندگی، اخذ و بر این اساس تعدادی از فیش‌ها، حذف شده و تعدادی که هم‌پوشانی داشتند (برای جلوگیری از حجم زیاد تحقیق)، در هم ادغام گردیده‌اند که مراحل تدوین این روش‌ها در جدول شماره ۱ نشان داده شده‌اند.

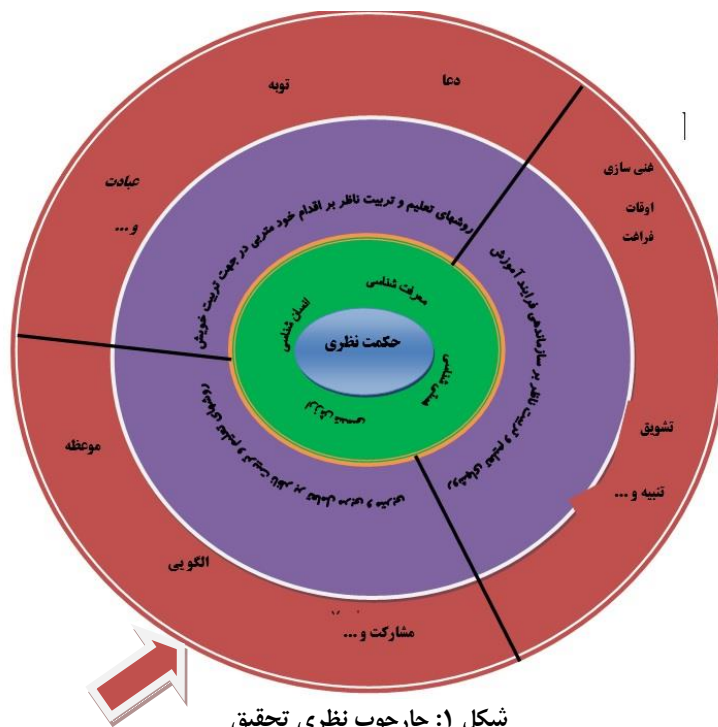
جدول ۱: مراحل تدوین دیدگاه‌های امام علی (ع) در نهج البلاغه

ردیف	مراحل تدوین	فعالیت انجام شده
۱	هدف	استخراج دیدگاه‌های امام علی (ع) در خصوص روش‌های تعلیم و تربیت
۲	پرسش اصلی	روش‌های تربیت در نهج البلاغه کدام است؟
۳	تعیین روش تحلیل و تعیین مقوله‌ها	روش تحقیق توصیفی، تحلیلی روش‌های مختلف تعلیم و تربیت
۴	تعیین واحدهای تحلیل (تعیین متن)	کتاب ارزشمند نهج البلاغه ترجمه محمد دشتی
۵	مطالعه متن و استخراج مواد مربوط به تحقیق	مطالعه متن به‌طور کامل و تعیین و انتخاب موارد مرتبط با روش‌های تعلیم و تربیت
۶	ثبت کامل واحد تحلیل در فیش	استخراج و ثبت مطالب انتخاب شده در داخل فیش
۷	استخراج مضامین استخراج شده	مطالعه مطالب استخراج شده در فیش‌ها و سپس استخراج مضمون
۸	مقوله‌بندی مضامین استخراج شده	کدگذاری مضامین تعیین شده
۹	تدوین متن	تدوین همه کدهای یکسان براساس کدهای داده شده
۱۰	تحلیل یافته‌ها	نتیجه‌گیری از روش‌های بررسی شده

۲-۵. چارچوب نظری تحقیق

مینا و اساس تعلیم و تربیت، همان جهان‌بینی و حکمت نظری است. از بین مقولات چهارگانه‌ی حکمت نظری (هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، ارزش‌شناسی و انسان‌شناسی)، مقوله‌ی معرفت‌شناسی بیشترین تأثیر را بر روش دارد. به همین دلیل می‌توان گفت روش‌های تعلیم و تربیت اسلامی از مقوله‌ی معرفت‌شناسی اسلامی بیشترین تأثیر را می‌پذیرند. روش‌های تربیتی را نیز می‌توان در سه زمینه، جمع‌بندی و ارائه نمود: "ناظر بر روش‌های تعاملی بین مربی و متربی"، "ناظر بر اقدام خود متربی در جهت تربیت خویش" و "ناظر بر سازماندهی فرآیند تربیت".

بر این اساس، چارچوب نظری تحقیق در شکل زیر ارائه می‌شود:

شکل ۱: چارچوب نظری تحقیق

۲-۶. یافته‌های تحقیق

بررسی روش‌های تربیتی از منظر اسلامی اهمیت ویژه‌ای دارد. تربیت آنگاه به بار می‌نشیند که اصول تربیتی آن در قالب روش‌های درستی به اجرا درآید. روش‌ها در زمینه‌ی ناظر بر تعامل مربی و متربی از نهج‌البلاغه براساس عناوینی که از ادبیات موضوع و پیشینه تحقیق استخراج شده است، مورد بررسی قرار می‌گیرد (جدول ۲). به لحاظ رعایت حجم مقاله، فقط بندهای ۱ تا ۷ جدول، مورد بررسی قرار می‌گیرد. مطالب استخراج‌شده از متن، دسته‌بندی شد و براساس مضامین، آن‌چه متناسب با روش‌های پنجگانه می‌باشد، ارائه می‌گردد.

جدول ۲: عناوین روش‌های ناظر بر رابطه‌ی تعامل مربی و متربی

ردیف	روش‌های تربیتی	ردیف	روش‌های تربیتی
۱	روش محبت و مهربانی	۶	پرسش و پاسخ
۲	مشارکت	۷	اعتدال
۳	الگویی	۸	رفع شبهات
۴	موعظه و نصیحت	۹	رعایت مساوات
۵	تسهیل و آسان‌گیری	۱۰	سخنرانی یا سخنوری

۲-۶-۱. محبت و مهربانی

جدول ۳: روش محبت و مهربانی

نهیج البلاغه	مضمون	متن	
نامه/۳۱	سخن گفتن با نرمی و مهربانی	تو را دیدم که پاره تن من، بلکه همه جان منی، آن گونه که اگر آسیبی به تو رسد به من رسیده است و اگر مرگ به سراغ تو آید، زندگی مرا گرفته است. پس کار تو را کار خود شمردم و نامه‌ای برای تو نوشتم تا تو را در سختی‌های زندگی رهنمون باشد. حال، من زنده باشم یا نباشم.	۱
نامه/۵۳	تأکید بر محبت و مهربانی با دیگران	مهربانی با مردم را پوشش دل خویش قرار ده و با همه دوست و مهربان باش. مبدا هرگز، چونان حیوان شکاری باشی که خوردن آنان را غنیمت دانی.	۲
حکمت/۲۱۴	تأکید بر محبت و مهربانی با دیگران	کسی که درخت شخصیت او نرم و بی‌عیب باشد، شاخ و برگش فراوان است.	۳

همانگونه که در ادبیات موضوع اشاره شد، محبت یکی از ابعاد روح و گرایش‌های معنوی انسان است و به همین جهت، از نظر روان‌شناسی تربیتی از بهترین و تأثیرگذارترین روش‌ها در امر تربیت می‌باشد. این روش در سخنان امام علیه‌السلام به بهترین وجه مورد تأکید قرار گرفته است که عمل به آنها باعث جذب متربی‌ها و بهتر انجام شدن فرآیند تربیت می‌گردد.

با توجه به اهمیت و تأثیر این روش در امر تربیت، بهتر است مربیان و سرگروه‌های صالحین، به‌منظور ارتباط بهتر و تأثیرپذیر بودن اقداماتشان در جهت جذب بسیجیان و تربیت همه‌جانبه‌ی اعضای حلقه‌های صالحین، به این شیوه متوسل شوند، چرا که اگر فردی از جام محبت سیراب شود با علاقه بیشتری در مسیر اهداف منظور شده‌ی خانواده‌ی بسیج آن گونه که این طرح آن را دنبال می‌کند گام بر می‌دارد.

۲-۶-۲. مشارکت - مشورت

جدول ۴: مشارکت - مشورت

نهیج البلاغه	مضمون	متن	
نامه/۵۳	نکوهش خود بزرگ‌بینی و رعایت حق مشارکت	به مردم نگو، به من فرمان دادند و من نیز فرمان می‌دهم، پس باید اطاعت شود؛ که این گونه خود بزرگ‌بینی، دل را فاسد و دین را پژمرده و موجب زوال نعمت‌هاست.	۱
حکمت/۱۶۱	مردود دانستن استبداد و خود رأی بودن و دادن مشارکت به دیگران	هرکس خودرأی شد به هلاکت رسید و هرکس با دیگران مشورت کرد، در عقل‌های آنان شریک شد.	۲
حکمت/۱۷۳	استفاده از آراء و افکار گوناگون در کمک به تشخیص راه صحیح	آن کس که از افکار و آراء گوناگون استقبال کند صحیح را از خطا خوب شناسد.	۳

همان‌گونه که در ادبیات موضوع اشاره شد، توجه به نظر و رأی دیگران و مشارکت دادن آنها در امور، یکی از راه‌های مؤثر و موفق در اجرای برنامه‌ها می‌باشد. امام علی علیه‌السلام نیز در سخنان خود تأکید

بسیاری بر نظرخواهی، مشارکت دادن مردم و اخذ نظر آنان در امور مربوطه می‌فرمایند و این روش را راه جلوگیری از خودبزرگ‌بینی، خودرأیی و استبداد دانسته و عمل به این مهم را باعث انتخاب راه صحیح و سریع می‌دانند. لذا استفاده از این رهنمود ارزشمند امام، در موفقیت طرح حلقه‌های صالحین مؤثر خواهد بود.

در این روش، مسائل و مشکلات به‌راحتی مطرح می‌شوند. لذا با توجه به ماهیت حلقه‌های صالحین و نشست‌های صمیمی و چهره به چهره اعضای گروه، این روش جهت برگزاری بهتر حلقه‌ها و پیشبرد اهداف تربیتی، بسیار مفید و تأثیرگذار می‌باشد؛ چرا که مشارکت متربیان در بحث‌ها، تصمیم‌گیری‌ها و ... آنان را مشتاق به حضور بیشتر در حلقه‌های صالحین می‌کند و اعتماد به نفس آنان را جهت قبول مسؤولیت‌های بیشتر در پایگاه بسیج افزایش می‌دهد.

۲-۶-۳. الگویی

جدول ۵: الگویی

نهیج البلاغه	مضمون	متن	
خطبه ۹۷	تأکید بر الگو گرفتن از اهل بیت پیامبر(ص)	مردم به اهل بیت پیامبران بنگرید. از آن سو که گام برمی‌دارند بروید، قدم جای قدمشان بگذارید، آنها شما را هرگز از راه هدایت بیرون نمی‌برند و به پستی و هلاکت بازمی‌گردانند. اگر سکوت کردند سکوت کنید و اگر قیام کردند قیام کنید، از آنها پیشی نگیرید که گمراه می‌شوید و از آنان عقب نمانید که نابود می‌گردید.	۱
حکمت ۴۳	خصوصیات افرادی که می‌توانند الگو باشند را بیان می‌کند.	خدا خَبَاب بن اُرت را رحمت کند، با رغبت مسلمان شد و از روی فرمانبرداری هجرت کرد و با قناعت زندگی گذراند و از خدا راضی بود و مجاهد زندگی کرد.	۲
خطبه ۱۶۶	تأکید بر الگو بودن بزرگسالان- الگو بودن براساس دین‌آگاهی و خدااندیشی	باید خردسالان شما از بزرگان شما پیروی کنند و بزرگسالان شما نسبت به خردسالان مهربان باشند و چونان ستم‌پیشگان جاهلیت نباشید که نه از دین آگاهی داشتند و نه در خدا اندیشه می‌کردند. همانند تخم افعی در لانه پرندگان نباشید که شکستن آن گناه و نگهداشتن آن شر و زیانبار است. به‌جای جوجه، ماری از آن بیرون می‌آید.	۳

در میان روش‌های تربیت دینی، روش الگویی، به دلیل عینی و کاربردی بودن، از نفوذ و تأثیرگذاری فراوانی برخوردار است (ابراهیم‌زاده آملی، ۱۳۹۰: ۵۶).

نشان دادن الگو و سرمشقی که تمامی ویژگی‌های مورد انتظار را در خود مجسم کرده باشد، از جمله روش‌های دیرپای تربیتی است. الگو و سرمشق از طریق فراهم‌سازی امکان تقلید می‌تواند در تربیت افراد، به‌ویژه در سنین پایین نقشی چشمگیر و غیرقابل‌اجتناب داشته باشد. از سویی دیگر متربی نمونه مجسم اهداف تربیتی را ملاحظه می‌کند و لذا به عملی بودن و ممکن بودن اهداف موردنظر اطمینان خاطر پیدا می‌کند (عابدی، ۱۳۸۵: ۱۳).

قرآن کریم از پیغمبر اکرم (ص) و حضرت ابراهیم (ع) به‌عنوان اسوه‌ی حسنه یاد کرده و جهانیان را به الگوگیری از آنان فراخوانده است. ثبات قدم و استواری پیامبران، ادب آنان با خداوند متعال، روش زندگی آنان، رابطه‌ی استاد- شاگردی حضرت خضر (ع) و موسی (ع) و اوصاف نیکان و خوبان در قرآن کریم ما را به الگوگیری و روش الگویی رهنمون می‌سازد (یوسفیان، ۱۳۹۲: ۱۰۵).

امام ضمن تأکید بر اهمیت روش الگویی در تربیت و هدایت افراد، بر ویژگی‌ها و خصوصیات الگو تأکید می‌فرماید. در مرحله اول، الگو قرار دادن ائمه را بیان می‌فرماید و در مرحله بعد صفات الگوهای غیر از ائمه را، دین‌آگاهی و خداندیشی می‌داند. لذا چنین می‌توان استنباط کرد که هر کس و هر گروهی نمی‌تواند به‌عنوان الگو قرار گیرد. رعایت این ویژگی‌ها برای الگوسازی در مجموعه‌ای مانند بسیج و طرح صالحین ضرورت تام دارد.

با توجه به موارد ذکر شده و تأکید زیاد مولای متقیان به این روش، مربیان و سرگروه‌های صالحین با گفتار و رفتارشان، هم خودشان می‌توانند برای اعضای حلقه‌های خود الگو باشند و هم می‌توانند الگوهای مناسب و مطابق با ارزش‌های اسلامی را به افراد مجموعه‌ی خود بشناسانند. لذا این روش می‌بایست مورد توجه جدی مربیان و سرگروه‌های صالحین قرار گیرد.

۲-۶-۴. موعظه و نصیحت

جدول ۶: موعظه و نصیحت

نهیج البلاغه	مضمون	متن	
خطبه/۱۰۵	موعظه مردم به توجه دادن مردم به اهل بیت	ای مردم، چراغ دل را از نور گفتار گوینده با عمل، روشن سازید و ظرف‌های جان را از آب زلال چشمه‌هایی که از آلودگی‌ها پاک است، پُر نمایید. ای بندگان خدا به نادانی‌های خود تکیه نکنید و تسلیم هوای نفس خویش نباشید.	۱
نامه/۳۱	موعظه امام به فرزندش در خصوص تربیت او	پسر! درست است که من به‌اندازه پیشینیان عمر نکردم اما در کردار آنها نظر افکندم و در اخبارشان اندیشیدم و در آثارشان سیر کردم تا آنجا که گویا یکی از آنان شده‌ام ... پس آن‌گونه که پدری مهربان نیکی‌ها را برای فرزندش می‌پسندد من نیز بر آن شدم تو را با خوبی‌ها تربیت کنم، زیرا در آغاز زندگی قرار داری، تازه به روزگار روی آورده‌ای، نیتی سالم و روحی باصفا داری.	۲
نامه/۵۳	موعظه در خصوص مهربانی با مردم	مهربانی با مردم را پوشش دل خویش قرار ده و با همه دوست و مهربان باش. مبدا هرگز، چونان حیوان شکاری باشی که خوردن آنان را غنیمت دانی.	۳
نامه/۴۶	موعظه در خصوص مدارا کردن و درشتی نکردن	در مشکلات از خدا یاری جوی و درشت‌خویی را با اندک نرمی بیامیز. در آنجا که مدارا کردن بهتر است مدارا کن و در جایی که جز با درشتی کار انجام نگیرد، درشتی کن. با مردم گشاده‌روی و فروتن باش و در نگاه و اشاره چشم، در سلام کردن و اشاره کردن با همگان یکسان باش تا زورمندان در ستم تو طمع نکنند و ناتوان از عدالت تو مأیوس نگردد.	۴
نامه/۲۱	موعظه معاویه به پرهیز از اسراف و دنیاپرستی	ای زیاد! از اسراف بپرهیز و میانه‌روی را برگزین، از امروز به فکر فردا باش و از اموال دنیا به‌اندازه کفاف خویش نگهدار و زیادی را برای روز نیازمندی در آخرت پیش فرست. همانا انسان، به آنچه پیش فرستاده و نزد خدا ذخیره ساخته، پاداش خواهد دید.	۵

همچنان که در ادبیات موضوع آمده است، موعظه و نصیحت و سخنان حکیمانه اگر از سوی یک فرد واجد شرایط و عامل به آنها بیان شود می‌تواند تأثیرات شگرفی را بر رفتار و نگرش متربی داشته باشد. این روش مستلزم قدرت و قوه‌ی بیانی است که بتواند در اعماق جان متربی نفوذ کرده و او را متحول کند. البته اگر شرایط گوینده و شنونده هر دو فراهم باشد، موعظه می‌تواند تأثیری را داشته باشد (عابدی، ۱۳۸۵: ۱۶).

امام علی علیه‌السلام در خصوص این روش مهم در بخش اعظمی از خطبه‌ها و نامه‌ها، با بیان زیبا و دلنشین به این امر پرداخته و در ابعاد مختلف، روش موعظه را برای تربیت و هدایت افراد به‌کار گرفته است؛ چنان‌که در تربیت فرزند خود در خصوص مهربانی با مردم، از این روش بهره می‌گیرد و حتی در هدایت دشمن خود و خدا (معاویه) از این روش استفاده می‌نماید. این امر نشان‌دهنده‌ی این است که موعظه از دیدگاه امام بسیار مهم بوده و کاربردهای گوناگون دارد و می‌تواند در افراد و اقشار مختلف تأثیرگذار باشد. این امر در اقشار بسیج و طرح صالحین از جایگاه مهمی برخوردار است و می‌تواند تأثیر بسزایی در رشد اخلاقی و هدایت اعضا، داشته باشد. اگر در حلقه‌های صالحین، جلسات مستمر درس اخلاق (که ماهیت موعظه دارد) به جدّ استفاده شود، مربیان و سرحلقه‌ها می‌توانند، خود از این روش بهره گیرند و آن را سرلوحه اقدامات تربیتی خود قرار دهند.

با توجه به ماهیت حلقه‌های صالحین و نشست‌های صمیمی و چهره به چهره‌ی اعضای گروه، این روش بسیار مفید و تأثیرگذار می‌باشد؛ چرا که اگر بتوان از طریق این روش در قلب نیروهای تحت امر نفوذ کرد می‌توان به تمامی اهداف تربیتی دست یافت و مربیان، مشتاق به حضور بیشتر در حلقه‌های صالحین بسیج خواهند شد.

۲-۶-۵. تسهیل و آسان‌گیری، پرسش و پاسخ و اعتدال

جدول ۷: تسهیل و آسان‌گیری، پرسش و پاسخ و اعتدال

نهیج البلاغه	مضمون	متن	
حکمت/ ۷۸	تأکید بر سهل و آسان‌گیری	خداوند سبحان! احکام آسانی را واجب کرد و چیز دشواری را تکلیف نفرمود و پاداش اعمال اندک را فراوان قرار داد.	۱
حکمت/ ۳۲۰	تأکید بر روحیه پرسش‌گری داشتن	برای فهمیدن بیرس، نه برای آزار دادن، که نادان آموزش‌گیرنده، همانند داناست و همانا دانای بی‌انصاف چون نادان بهانه‌جو است!	۲
حکمت/ ۳۵۲	تأکید بر رعایت اعتدال	بیشترین اوقات زندگی را به زن و فرزندت اختصاص مده، زیرا اگر زن و فرزندت از دوستان خدا باشند، خدا آنها را تبه نخواهد کرد و اگر دشمنان خدایند، چرا غم دشمنان خدا را می‌خوری؟	۳
حکمت/ ۳۳	تأکید بر رعایت اعتدال	بخشنده باش اما زیاده‌روی نکن، در زندگی حسابگر باش اما سخت‌گیر نباش.	۴

۲-۶-۵-۱. تسهیل و آسان‌گیری

هیچ‌چیز بسان ملامت، رحمت، آسان‌گیری و نرمش، در تربیت آدمی و رشد صحیح عواطف انسانی مؤثر نیست؛ زیرا بدین‌وسیله است که عواطف آدمی تلطیف و تعدیل می‌شود. از این‌رو بهترین راه ورود به قلب‌ها و تربیت انسان‌ها ایجاد میل و رغبت است که جز براساس آیینی ملایم فراهم نمی‌شود (رفیعی محمدی، ۱۳۸۹: ۳۲).

سنت الهی در تربیت بر پایه تسهیل قرار گرفته است. خدای رحمان راه خیر و سعادت انسان را هموار و آسان کرده است. خدای متعال می‌فرماید: ﴿وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ﴾ (قمر، ۱۷)؛ و هر آینه قرآن را برای یادآوری و پند گرفتن آسان ساختیم، پس آیا یادآورنده و پندگیرنده‌ای هست؟ ﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ﴾ (بقره، ۱۸۵)؛ خداوند برای شما آسانی می‌خواهد و نمی‌خواهد برای شما سختی را.

براساس مضامین سخنان امام که در جدول شماره (۷) آمده، می‌توان استنباط نمود وقتی امام در انجام تکالیف الهی بر امر آسان‌گیری و آسان بودن تکالیف دینی تأکید می‌فرمایند، بالتبع در امر مهم تعلیم و تربیت نیز این مهم باید رعایت شود.

با توجه به موارد ذکرشده، در حلقه‌های صالحین، "تسهیل و آسان‌گیری" باعث می‌شود راه‌های سهل و میسر به روی اعضاء گشوده شود تا میل و رغبت آنها جهت حضور بیشتر در فعالیت‌های پایگاه و درنهایت رشد و تعالی نیروهای بسیجی در امر تربیت بهتر صورت پذیرد. برعکس، سخت‌گیری می‌تواند باعث دلخوری، خستگی، عدم حضور و درنهایت خروج بسیجیان از پایگاه گردد. لذا در مجموعه‌ی بسیج و حلقه‌های صالحین، تسهیل و آسان‌گیری نقش بسزایی در جذب، حضور فعال و جلوگیری از ریزش بسیجیان پایگاه دارد.

۲-۶-۵-۲. پرسش و پاسخ

پرسش از سوی آنکه نمی‌داند و پاسخ از دانایان وسیله‌ی وصول به کمال و رشد و معرفت است و در مقابل، راه نادیده بی‌کاروان رفتن و دارو به گمان خوردن خلاف راه صواب و از اندیشه صاحبان خرد به دور است. (بهشتی، ۱۳۸۰: ۶۳). یکی از ویژگی‌های بارز انسان، کنجکاو بودن و سؤال کردن اوست. سؤال از پدیده‌ها و از چگونگی اصول و نظریه‌ها، فرد را در یافتن جواب‌ها راهنمایی می‌کند و چنین امری رشد تفکری منطقی را شتاب می‌بخشد (فتحی آذر، ۱۳۸۲: ۲۵۱).

پرسش و پاسخ، فنی است که در تمام روش‌های تدریس و فعالیت‌های آموزشی کاربرد دارد؛ زیرا این فن قادر است فراگیران را به تلاش ذهنی، تفکر و بیان آموخته‌های جدید وا دارد. این فن هم به‌عنوان یک مهارت برای مربی ضرورت دارد و هم یک روش خوب برای یادگیری فراگیران است. پرسش و پاسخ، روشی است که مربی به‌وسیله‌ی آن فراگیران را به تفکر درباره مفهومی جدید با بیان مطلبی

تشویق می‌کند. در این روش، شاگرد تلاش می‌کند با کوشش‌های ذهنی، از معلوم به مجهول حرکت کند. (کلاهدوزی، ۱۳۸۶: ۱۷۳).

در مورد روش پرسش و پاسخ، حضرت، کلید فهم را پرسیدن و پاسخ گفتن می‌دانند و پرسش از روی اذیت و آزار و توهین به افراد را نفی می‌کنند. لذا اگر این روش در حلقه‌های صالحین که "ماهیت جلسه‌ای و گفتگو" دارند به کار گرفته شود باعث افزایش بازده جلسات خواهد بود.

لذا با توجه به ماهیت حلقه‌های صالحین و نشستن چهره‌به‌چهره، این روش از اهمیت بسزایی برخوردار بوده و مربی و سرگروه با مطالعه و هوشمندی را می‌طلبد. مربیان و سرگروه‌های صالحین باید شرایطی را در حلقه‌ها مهیا سازند که همه افراد گروه هر سؤالی که به ذهنشان می‌رسد عنوان کنند و مربیان و سرگروه‌ها نیز در حدّ توان خود سؤالاتشان را پاسخ دهند و در صورت ناتوان بودن، از افراد متخصص و آگاه کمک گیرند.

۲-۶-۵-۳. اعتدال

این روش در امر تعلیم و تربیت اسلامی از اهمیت بالایی برخوردار است، همان‌گونه که خداوند متعال در قرآن کریم امت اسلامی را به‌عنوان امت وسط و معتدل معرفی کرده است و می‌فرماید: ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ﴾ (بقره، ۱۴۳)؛ و بدین گونه شما را امتی میانه قرار دادیم تا بر مردم گواه باشید. پیامبر اکرم (ص) که خود نمونه‌ی اعلاّی اعتدال‌ورزی بود، تأکید فراوان داشته‌اند که امتش به او تأسی جویند و از افراط و تفریط دوری کنند و سیرت میانه‌روی اختیار کنند و از همین رو با اصرار می‌فرماید: «ای مردم بر شما باد به اعتدال و میانه‌روی، به اعتدال و میانه‌روی، به اعتدال و میانه‌روی» (متقی هندی، ۱۳۹۳ م، ج ۳: ۲۸).

براساس مضمون برگرفته از سخنان امام علیه‌السلام می‌توان استنباط کرد که ایشان بر روش اعتدال در امور مختلف تأکید دارند و افراد را از افراط و تفریط در مسائل مختلف بر حذر می‌دارند. این امر در بسیج و حلقه‌های صالحین بسیار مهم بوده زیرا ممکن است برخی مربیان و مجریان در بعضی حلقه‌ها دچار افراط و یا تفریط شوند که می‌تواند باعث بدبینی و جدا شدن عده‌ای از حلقه شود و یا افراد افراطی را به جامعه تزریق کند که تبعات منفی، گریبان‌گیر جامعه و بسیج خواهد شد.

لذا با توجه به رعایت اعتدال در زمینه‌های مختلف، مربیان و سرگروه‌های صالحین می‌بایست این مهم را در خصوص ابراز محبت، تشویق و تنبیه، زمان برگزاری حلقه‌های صالحین، اجرای برنامه مختلف و در کل هر کاری که افراط و تفریط در آن، باعث خستگی و نگرانی متریبان شود رعایت نمایند؛ چرا که افراط و تفریط در امر تربیت می‌تواند آسیب‌های غیرقابل جبرانی به همراه داشته باشد.

۳. نتیجه‌گیری

روش‌های تربیتی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند. رسیدن از مبانی و اصول به اهداف، با روش‌های درست و دقیق امکان‌پذیر است. از طرفی روش‌ها براساس جهان‌بینی‌های مختلف، با هم متفاوت هستند. بر همین اساس روش‌های تربیت اسلامی نیز باید مبتنی بر جهان‌بینی اسلامی و مقولات فلسفی آن (هستی‌شناسی، ارزش‌شناسی، معرفت‌شناسی و انسان‌شناسی) بوده و بر "خدامحوری" استوار باشند تا بتوانند افرادی متناسب با جامعه اسلامی و حیات طیبه پرورش دهند. لذا برای تربیت اعضاء طرح صالحین نباید از برخی روش‌هایی که مبتنی بر انسان‌محوری (سکولاریسم) باشد، استفاده کرد. بلکه برای رسیدن به روش‌های تربیت اسلامی لازم است از منابع دست اول اسلامی همچون نهج‌البلاغه بهره گرفت.

لذا در این تحقیق پس از تعیین هدف (که عبارت است از: "استخراج و ارائه روش‌های تربیتی از نهج‌البلاغه جهت ارتقاء طرح صالحین بسیج")، طرح سؤال (که عبارت است از: "چه روش‌های تربیتی را جهت ارتقاء طرح صالحین بسیج از نهج‌البلاغه می‌توان استخراج نمود؟") و بررسی روش‌ها در ادبیات موضوع (که از آنها به‌عنوان مبنا و ملاکی (براساس جدول شماره ۲) برای دسته‌بندی از متن نهج‌البلاغه استفاده شد) مطالب متن با روش تحلیل محتوای کیفی، استخراج و براساس مضامین آنها دسته‌بندی و هر مجموعه‌ای از آنها در ذیل یکی از روش‌های تربیتی (الگویی، محبت، موعظه، مشارکت، تسهیل، پرسش و پاسخ، اعتدال) قرار داده شد و مورد تحلیل قرار گرفت.

پیشنهادها

بر این اساس پیشنهادات زیر ارائه می‌گردد که در صورت به‌کارگیری و اجرای آنها می‌تواند در رشد و ارتقاء طرح و هدایت فرآیند یادگیری-یاددهی (بین مربی و متربی) نقش مهمی ایفا نماید:

۱- دقت در انتخاب مربیان به‌عنوان الگو با توجه به نقش مهم روش الگویی در تربیت اعضاء حلقه‌ها؛ و معرفی الگوهای دینی، علمی، انقلابی، جهادی و ... ضمن طرح مباحث نظری پیرامون الگو در جلسات حلقه‌ها؛

۲- به‌کارگیری روش محبت و مهربانی در رابطه با متربیان و اعضاء طرح و اجتناب از برخوردهای تند توسط مربیان (رابطه بین مربی و متربی باید براساس محبت و مهربانی باشد) با توجه به ویژگی داوطلبانه بودن اعضاء؛

۳- تشکیل جلسات درس مستمر اخلاق (که خود ماهیت موعظه‌ای دارد) با استفاده از علما و مربیان با صلاحیت و صاحب‌نفس و قرار دادن مباحث اخلاقی و موعظه به‌عنوان محتوای اصلی جلسات حلقه‌ها (بخصوص با توجه به جوان بودن اعضاء حلقه‌ها)؛

۴- استفاده از روش مشارکت و مشورت در امور و اهمیت دادن به مقوله‌ی پرسش و پاسخ و گفتگو، با توجه به ساختار و ماهیت طرح (که همه اعضاء به نوعی در آن نقش ایفا کنند)؛

- ۵- تأکید بر روش اعتدال و اجتناب از افراط و تفریط توسط مربیان و مجریان و استفاده از روش تسهیل و آسان‌گیری در برخورد با اعضاء و متریبان (عدم رعایت این روش می‌تواند یا باعث خروج عده‌ای از طرح شود و یا عده‌ای افراطی تربیت کند)؛
- ۶- ضرورت رعایت شرایط، موقعیت، میزان تحصیلات و ... اعضاء (متریبان) در استفاده و به‌کارگیری از هریک از این روش‌ها؛

منابع

- قرآن کریم. (۱۳۷۷). ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای. قم: موسسه چاپ و نشر الهادی.
- نهج البلاغه. (۱۳۸۹). ترجمه محمد دشتی. چاپ اول. تهران: پیام عدالت.
- ابراهیم‌زاده آملی، عبدالله. (۱۳۹۰). رشد (تربیت و تعالی دینی و انقلابی). چاپ اول. پژوهشکده تحقیقات اسلامی.
- احمدی، سیداحمد. (۱۳۸۴). اصول و روش‌های تربیت در اسلام. انتشارات دانشگاه اصفهان.
- باقری، خسرو. (۱۳۹۱). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی (جلد ۱). تهران: انتشارات مدرسه.
- باقری، خسرو. (۱۳۸۸). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی (جلد ۲). تهران: انتشارات مدرسه.
- بهرامی نوید، حسین. (۱۳۷۸). روش‌های تعلیم و تربیت از دیدگاه علامه طباطبایی (ره) در تفسیر المیزان. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- بهشتی، احمد. (۱۳۹۱). مسائل و مشکلات تربیتی. چاپ چهارم. تهران: چاپخانه نیک.
- بهشتی، محمد؛ ابوجعفری، مهدی و فقیهی، علی‌نقی. (۱۳۸۰). آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن (جلد چهارم). تهران: سمت.
- داوودی، محمد. (۱۳۹۱). سیره تربیتی پیامبر (ص) و اهل بیت (ع). قم: سمت.
- راهنما، اکبر؛ سبحانی‌نژاد، مهدی و علیین، حمید. (۱۳۸۷). «بررسی تحلیلی مبانی، اصول و روش‌های تربیت سیاسی از منظر امام علی (ع) در نهج‌البلاغه». دوماهنامه علمی پژوهشی دانشگاه شاهد. شماره ۳۰: ۱-۳۱.
- رفیعی، بهروز. (۱۳۸۱). آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن (جلد سوم). تهران: سمت.
- رفیعی محمدی، ناصر. (۱۳۸۹). بیست اصل در تربیت. قم: انتشارات رسول اکرم (ص).
- شکوهی، غلامحسین. (۱۳۷۲). تعلیم و تربیت و مراحل آن. چاپ سیزدهم، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- عابدی، لطفعلی. (۱۳۸۵). «روش‌های تربیتی از منظر نهج‌البلاغه». مجله علمی تخصصی تعلیم و تربیت اسلامی. شماره ۴: ۷-۳۶.
- فتحی آذر، اسکندر. (۱۳۸۲). روش‌ها و فنون تدریس. تبریز: اداره چاپ و انتشارات دانشگاه تبریز.
- فرهادیان، رضا. (۱۳۷۶). پایه‌های اساسی ساختار شخصیت انسان در تعلیم و تربیت. قم: موسسه فرهنگی - تربیتی توحید.
- کلاهدوزی، احمد. (۱۳۸۶). روش‌ها و فنون تدریس. تهران: مرکز برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی سپاه پاسداران.
- محمدی اگموج، سیروس. (۱۳۸۷). بررسی مبانی، اهداف و روش‌های تربیت اخلاقی از دیدگاه فیض کاشانی. دانشگاه علامه طباطبایی.
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۶۰). اهداف تربیت از دیدگاه اسلام. تهران: سمت.
- معاونت تربیت و آموزش سازمان بسیج. (۱۳۹۱). شجره طیبه صالحین. قم.
- یوسفیان، نعمت‌الله. (۱۳۹۲). «تربیت دینی فرزندان». زمزم هدایت.